

Inhoud

- Inleiding: Een blijvende discussie 7
- 1 Page, Moor of duivel:
de ontstaansgeschiedenis van Sint en Piet 17
 - 2 Zwarte Piet in de Nederlandse populaire cultuur 43
 - 3 Individuele kritiek op Zwarte Piet 77
 - 4 Verenigd verzet tegen Zwarte Piet 97
 - 5 Een feest om te verdedigen 123
Tot slot 155
- Dankwoord 159
Beeldverantwoording 161
Bronnen 165

Inleiding: Een blijvende discussie

Je hoort bij ons dan ook zelden discussies in de zin van een gedachtewisseling. Je hoort twee monologen. Degene, die niet aan het woord is, staat hoofdschuddend te wachten. Hij luistert niet. Hij voelt zich onderbroken.

– Godfried Bomans, ‘Aantekeningen over onszelf’, *de Volkskrant*, 19 maart 1966

Van de eerste keer dat wij, Jop en Frank, het sinterklaasfeest samen vierden – als jongetjes van vier op kleuterschool De Kleine Beer – herinneren we ons niets meer. Dat moet in november of december 1988 zijn geweest. De sinterklaasvieringen in de jaren erna zijn wél blijven hangen. Sint en zijn Pieten kwamen steevast per auto aan op de Immanuelschool in Spijkenisse. Bij de scholen verderop in de laan speelden zich tegelijkertijd soortgelijke taferelen af. ‘Hulpsinterklazen’, zeiden ouders dan vlug tegen hun kinderen.

Sinterklaas en de Zwarte Pieten werden ontvangen op het podium in de aula. Een paar pechvogels mochten naar voren komen om een paar woorden te wisselen met onze hooggeachte gasten. Sint maakte niet zoveel indruk op ons. Hij was op zijn eigen feest toch vooral een figurant. De Zwarte Pieten speelden de hoofdrol. De acrobatiek, de grapjes: dat had allemaal wel wat. Toch wisten we toen al dat er iets niet helemaal klopte aan die gasten. Kwam je ’s ochtends op school,

hadden ze bij het vullen van je schoen meteen de hele klas verbouwd. Was dat nou nodig? En ze konden niet eens de tafel van vier opzeggen, tot groot plezier van de kinderen die dat wel konden. Die Pieten waren niet goed snik. Ze waren bovendien niet te vertrouwen. Begin jaren negentig werd er op de Immanuelschool nog doodleuk geprobeerd om kinderen in de zak te stoppen. Voor de grap natuurlijk: kinderen werden halfslachtig in een opengehouden zak geduwd, terwijl de rest gespannen toekeek. Het waren altijd de lastigste leerlingen, daar was over nagedacht. De boodschap was helder: wie zoet is krijgt lekkers, wie stout is de roe.

Na de basisschool gingen we naar dezelfde middelbare school en kozen we uiteindelijk ook voor dezelfde studie: maatschappijgeschiedenis. Na het behalen van onze bul richtten we historisch onderzoeksbureau Het Citaat op. De naam was een verwijzing naar onze voorliefde voor het oplepelen van citaten uit de Bommelfilm *Als je begrijpt wat ik bedoel* (1983), de eerste avondvullende tekenfilm van Nederlandse bodem. Met Het Citaat richten we ons op de geschiedenis van Nederlandse kunst, cultuur en media. We doen onderzoek naar erfgoed dat iedereen aanspreekt, maar dat wel een beetje is ondergesneeuwd. De illustraties van Rie Cramer, bijvoorbeeld, of de liedjes van Harry Bannink. Een boek over de alomtegenwoordige Zwarte Piet past hier op het eerste gezicht niet zo goed tussen.

En toch vinden we het nodig om ons te verdiepen in Zwarte Piet. Hij mag dan bekend zijn, zijn achtergrond is dat allerm minst. Veel mensen die zich jaarlijks in een pietenpak hijsen, weten niet precies waar Zwarte Piet vandaan komt. Ook het feest waar hij zo'n belangrijk onderdeel van is, wordt door miljoenen mensen zonder veel achtergrondkennis gevierd. Zolang iedereen het naar zijn zin heeft, is daar ook niets mis

mee. Je hoeft folklore niet uit te leggen, toch? Tenzij er problemen door ontstaan. De laatste jaren blijkt dat het geval.

De zwartepietendiscussie dwingt het hele land na te denken over het sinterklaasfeest. Kun je eigenlijk wel zonder blikken of blozen ‘ook al ben ik zwart als roet, ik meen het wel goed’ zingen? Is het niet raar om jaarlijks onder luid gejuich een boot vol zwarte knechten met een witte meester binnen te halen? Leer je kinderen dan niet dat zwarte mensen minderwaardig zijn? Deze vragen zijn niet nieuw. Al decennialang zijn er mensen die de rol van Zwarte Piet ter discussie stellen. De laatste jaren wordt de discussie echter steeds feller en laait hij steeds vaker op. Veel mensen snappen de commotie niet. Sommigen zien het zelfs als een hellend vlak: het begint met het aanpassen van Zwarte Piet, het eindigt met de teloorgang van de Nederlandse cultuur.

De laatste jaren raakten we op familiefeestjes en in de kroeg steeds vaker verwickeld in die discussie, en merkten we dat mensen vooral vanuit de onderbuik spraken. We wilden er meer over weten. In 2016 maakten we een expositie over Zwarte Piet. We werkten hierbij samen met het Permuseum en het Instituut voor Beeld en Geluid. Uit de reacties die we ontvingen bleek dat veel mensen behoefte hadden aan meer achtergrondinformatie bij het fenomeen. Dat heeft waarschijnlijk ook te maken met een aantal excessen rondom de discussie. Hieronder stippen wij in het kort de gebeurtenissen aan waarvan wij het meest onder de indruk waren.

HEFTIGE BEELDEN

Een van de meest in het oog springende uitvloeisels van de discussie was de arrestatie van Jerry Afriyie en Quinsy Gario tijdens de landelijke sinterklaasintocht in 2011. De twee kun-

stenaars werden op 12 november dat jaar in Dordrecht gearresteerd wegens het verstoren van de openbare orde. Hun vergrijp: ze droegen kleding met daarop de slogan ZWARTE PIET IS RACISME. De hardhandige arrestatie van Gario werd door een omstander gefilmd en verspreid op sociale media. Op basis van het filmpje oordeelde de Nationale Ombudsman bijna drie jaar later, op 15 oktober 2014, dat de arrestatie onterecht was. De grondrechten van de vreedzame demonstranten waren hierbij niet gerespecteerd.

Beelden van en nieuwsberichten over deze en latere arrestaties maakten, vooral online, veel emoties los. Sommige mensen vonden dat de politie best nog wat harder had mogen optreden tegen de verziekers van een kinderfeest. Andere mensen besloten juist zich aan te sluiten bij de strijd tegen Zwarte Piet. En velen werden er op zijn minst door aan het denken gezet. Het is misschien wel het kantelpunt in de geschiedenis van de kritiek op Zwarte Piet. Hierna begon de discussie aan een opmars die tot op heden niet gestuit is en zijn er nog veel meer actievoerders gearresteerd, bijvoorbeeld in Gouda (2014) en in Rotterdam (2016). Amnesty International noemde het demonstratieverbod en het met geweld beëindigen van het vreedzame protest in Rotterdam ‘disproportioneel’. Het Openbaar Ministerie oordeelde begin 2017 echter dat de politie niet over de schreef was gegaan en zag af van vervolging.

REACTIES VAN BEKENDE INSTANTIES

Terwijl voorstanders van Zwarte Piet pogingen deden om het sinterklaasfeest als erfgoed erkend te krijgen, slaagden tegenstanders erin om hun standpunten op de agenda te zetten van diverse maatschappelijke en juridische instanties. Op 7 december 2012 schreef Barryl Biekman, voorzitter van de Stich-

ting Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden, een brief naar alle burgemeesters van Nederland. Volgens haar hoorde Zwarte Piet niet thuis op de Nederlandse lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed. Ze sprak in de brief ook haar ongenoegen uit over het feit dat de politiek nauwelijks reageerde op eerdere klachten over Zwarte Piet. De brief bereikte begin 2013 een werkgroep van de Verenigde Naties, die de Nederlandse regering onder druk zette om te reageren. Sindsdien concludeerden ook het College van de Rechten van de Mens (in 2014 en 2016), de rechtbank van Amsterdam en de Kinderombudsman (2016) dat er racistische elementen kleven aan de sinterklaastraditie.

De druk vanuit de Verenigde Naties zorgde voor veel ophef in Nederland. De reacties waren vooral gericht op rapporteur Verene Shepherd, die volgens veel mensen te snel negatief oordeelde over Zwarte Piet. Op de voorpagina van *De Telegraaf* stond op 23 oktober 2013 de kop ‘Zeurpiet Shepherd krijgt roe’. Nog op dezelfde dag richtten reclamemakers Kevin van Boeckholtz en Bas Vreugde de Facebookpagina Pietitie op, voor ‘iedereen die het sinterklaasfeest een warm hart toedraagt’. Binnen twee dagen had de pagina meer dan twee miljoen likes.

REACTIE VAN POLITICI

Nederlandse politici hebben zich lang afzijdig gehouden, maar de toegenomen druk zorgde ervoor dat ook zij zich meer moesten uitspreken. Eind 2013 zei premier Mark Rutte nog: ‘Zwarte Piet is nou eenmaal zwart, daar kan ik niets aan veranderen.’ Volgens hem was dit geen zaak van de regering. Drie jaar later bleek zijn kabinet toch voorstander te zijn van sommige aanpassingen.

De pvv probeerde in dezelfde periode met een speciale wet Zwarte Piet te beschermen. Allereerst met de motie ‘Zwarte Piet is alleen zwart’, die op 11 november 2013 werd ingediend door Martin Bosma: ‘Ik vraag de Minister om op te komen voor onze traditionele Nederlandse cultuur en hier duidelijk te stellen: Zwarte Piet is zwart en alleen zwart.’ Minister Jet Bussemaker weigerde dat te doen. Een voorstel van de pvv voor een Zwarte Piet-wet, waarin tot in het kleinste detail werd bepaald hoe Zwarte Piet eruit hoorde te zien, werd begin 2017 alleen door de eigen fractie gesteund.

NIVEAU VAN DEBAT

Ook op televisie is regelmatig gediscussieerd over Zwarte Piet. Het gesprek tussen zanger Henk Westbroek en Quinsy Gario bij *Pauw en Witteman* op 7 oktober 2013 gaf de kwestie een nieuwe impuls. De verbazing op het gezicht van Westbroek als reactie op de mening van Gario symboliseerde goed hoe veel mensen in het land dachten. Westbroek: ‘Ik heb nog nooit iemand ontmoet die Zwarte Piet gebruikt heeft als onderwerp om de mensenrechten in te dammen.’ Hoewel het er in de studio’s behoorlijk hard aan toe kan gaan, zijn die debatten nog keurig vergeleken bij hun online varianten. Mensen schelden elkaar uit voor racist en landverrader en op een vergelijking met Hitler meer of minder wordt ook niet gekeken. Met name als vrouwen zich mengen in het debat, zoals bijvoorbeeld zangeres Anouk of presentatrice/politica Sylvana Simons krijgt de (seksistische) onderbuik ruim baan. Simons werd in 2016 het onderwerp van twee carnavalsnummers, ‘Oh Sylvana’ van Rob van Daal en ‘De Zeurpiet’ van Johnny Gold. In het eerste nummer werd ze gesommeerd te emigreren, in het tweede liedje werd haar toevertrouwd dat ze

een goede beurt nodig had ('daar moet een piemel in').

De platvloersheid in de zwartepietendiscussie bereikt steeds weer nieuwe dieptepunten, waarbij niets heilig lijkt. Bij de dood van Nelson Mandela in december 2013 werd hij op Twitter vergeleken met de Hoofdpiet, inclusief gefotoshopte afbeelding. Een maand eerder werd het Nederlandse slaverijmonument in Amsterdam 'versierd' met Pietenmutsen. Onder een online gedeelde foto van zwarte spelers van het Nederlands elftal werd op de dag van de sinterklaasintocht in 2014 gereageerd met 'grapjes' als: 'Club van Sinterklaas?', 'Allemaal Zwarte Pieten' en 'FC Aap'. Dat goede, inhoudelijke discussies op internet of in de kroeg maar weinig gevoerd worden, is misschien niet verwonderlijk. Opvallend is wél dat deskundigen in professionele programma's ook nauwelijks een podium krijgen. Twee sinterklaasonderzoekers die wij hebben geïnterviewd geven aan hun diensten tevergeefs te hebben aangeboden bij de publieke omroep. Het lukte Arnold-Jan Scheer niet om zijn documentaire *Wild geraas*, die Zwarte Piet volgens hem vrijpleit van racismeclaims, op de buis te krijgen. Frits Booy kreeg geen reactie op zijn wens aan te schuiven bij programma's als *Pauw* en *De Wereld Draait Door*. Hij ergert zich bijvoorbeeld aan de slappe pro-Pietargumenten die in de programma's over tafel gaan.

AANPASSINGEN

De discussie heeft gezorgd voor veranderingen op nationaal niveau. In het glossy magazine *Piet. Handboek voor de moderne sinterklaasviering* (2015) werden diverse nieuwe invullingen van het sinterklaasfeest beschreven, bijvoorbeeld in liedjes en in kinderboekenillustraties. Bijzonder is dat veel bedrijven dit voorbeeld volgen. Sinterklaasdeskundige Jan de

Bas vertelt ons dat in de speelgoedzaak van zijn ouders vroeger de halve jaaromzet werd gerealiseerd rondom Sinterklaas. Voor grote bedrijven is het feest niet minder belangrijk. Zij willen zo veel mogelijk mensen overhalen om in de aanloop naar pakjesavond een paar euro's meer te besteden dan normaal. Het sinterklaasfeest is een motor voor onze economie.

Hoewel het grootste deel van Nederland vooralsnog geen reden ziet om Zwarte Piet aan te passen, anticiperen grote winkels als de Bijenkorf, HEMA en Albert Heijn daar wel op. Bij de eerste twee zijn de Zwarte Pieten sinds 2015 helemaal verdwenen, bij de supermarkt lijken ze op hun retour. Van de Bijenkorf is zeker dat in dit besluit meespeelde dat tegenstanders van Zwarte Piet bij buitenlandse leveranciers van het Nederlandse warenhuis hadden geklaagd. Die insteek was ook effectief bij de Amerikaanse moederbedrijven achter *Sesamstraat* en *Nickelodeon*. De Amerikanen eisten in 2015 van hun Nederlandse licentiehouders dat de Zwarte Pieten uit hun programma's zouden verdwijnen. RTL koos in 2016 voor de Roetveegpiet. Hierdoor verdween de traditionele Zwarte Piet van verschillende Nederlandse zenders, ook in reclame-uitingen.

Zwarte Piet is nog wel altijd te zien op de Nederlandse publieke omroep, die hevig worstelt met de figuur. Hoewel de NPO geen commercieel bedrijf is, heeft de omroep wel belang bij een groot marktaandeel. Bovendien is er met de producties belastinggeld gemoeid. De publieke kosten voor nationale intochten en de registratie daarvan zijn hoog. Dat maakt de invulling van de intochten een zaak van alle Nederlanders. De NTR, de omroep die verantwoordelijk is voor de intocht en het *Sinterklaasjournaal* wil daarom niet te hard van stapel lopen met het aanpassen van de traditie. Er verschenen ongeschminkte en bontgekleurde Pieten in het programma, maar Zwarte Pieten waren veruit in de meerderheid. In mei 2016 riepen meer dan 100 bekende Nederlanders de NTR in

een brief op meer haast te maken met het veranderen van hun programma's.

WORTELS VAN HUIDIGE DISCUSSIE

Onze focus in dit boek ligt niet bij de huidige zwartepieten-discussie, want die is nog volop in ontwikkeling. Wij richten ons op de periode vóór het breukjaar 2011. Veel mensen hadden bovenstaande gebeurtenissen niet aan zien komen, en wij vormen daarop geen uitzondering. Maar kwam de discussie wel echt uit de lucht vallen? Wij wilden meer weten over de wortels van de zwartepietendiscussie. We nemen de lezer graag mee op deze ontdekkingstocht, waarin we steeds weer anders tegen Zwarte Piet leerden aankijken. We kwamen erachter dat op de vraag 'Wie is Zwarte Piet?' geen eenduidig antwoord bestaat.

We beginnen met de ontstaansgeschiedenis van het sinterklaasfeest in het algemeen en Zwarte Piet in het bijzonder. Pas met de komst van massamedia eind negentiende, begin twintigste eeuw kreeg Zwarte Piet min of meer zijn bekende vorm; dat is de reden dat we een apart hoofdstuk wijden aan Zwarte Piet in de populaire cultuur. Daarna kijken we naar de opkomst van de kritiek op Zwarte Piet. Vervolgens bespreken we de argumenten waarmee hij wordt verdedigd. Tot slot proberen we de eindjes aan elkaar te knopen en antwoord te geven op de vraag: hoe nu verder?

TERMINOLOGIE

In dit boek is ervoor gekozen om te spreken over witte en zwarte mensen. In aangehaalde citaten worden andere ter-